

הפרידה מהמסורת 1864-1880

השריפה שאירעה בשנת 1863 במונאסטיר גרמה לעוני אך יחד עם זאת הביאה גם לשינוי אורח חייהם של יהודי מונאסטיר. לאחר השריפה, כוחות מבפנים ואף מבחוץ ניהלו התקפה משתי חזיתות נגד סגנון החיים הספרדי המסורתי. מצד אחד, העובדה שמועצת הצירים של יהדות בריטניה סירבה לממן את בנייתו מחדש של ה'תלמוד תורה' חתרה תחת היוקרה של רבני מונאסטיר והחלישה את יכולתה של הקהילה להציע חינוך דתי. מצד יהודי מונאסטיר, קמה חזית שנייה בהנהגת קבוצה בעלת השפעה של סוחרים ובנקאים שהתארגנו כדי לספק אלטרנטיבה ל'תלמוד תורה'. כוחות שינוי אלה נבנו במשך עשרות בשנים והשריפה זימנה להם הזדמנות לפעול. הם לא פעלו בחלל ריק, אלא היוו חלק מתנועה אשר משנת 1840 מגמתה הייתה לקרב את חיי היהודים הספרדים תחת השלטון העותומני לסגנון החיים המערבי.

יהודים מערביים ועות'מאנים 1840-1863

בשנים שלאחר עליית דמשק שאירעה בשנת 1840 גבר רצונם של יהודים ליברלים מאנגליה, צרפת וגרמניה לייצא את התרבות המערבית ליהודי צפון אפריקה וליהודים שתחת שליטת האימפריה העות'מאנית. ליהודים מארצות מערב אירופה היה מגוון של מניעים לעשות זאת. הם ציפו שהיהודים המזרחיים והספרדים יהפכו לאזרחים מלאים ושווי זכויות בארצות מגוריהם המתמערבות בתהליך איטי, מה שיגרום בתורו גם ליהודים אלה בסופו של דבר להחליף את תרבותם היהודית בתרבות מערבית. יהודי אירופה ראו בכך תהליך מועיל לחלוטין בעבור היהודים הלא מערביים והם רצו לעזור להם לממש אותו. ואולם יהודי אירופה גם חשו שהמסורתיות של יהודי צפון אפריקה ויהודי האימפריה העות'מאנית היא תזכורת מביכה מעברם הלא כל כך רחוק כאשר הגבלות חוקיות ואורח החיים היהודי המסורתי הרחיקו אותם מהחברה האירופאית. שני מניעים אלה הובילו לאותן מסקנות: יש צורך שיהודי המזרח והיהודים הספרדים יהיו תחת השפעה מערבית, ובתי ספר מודרניים הם הדרך הטובה ביותר להשיג מטרה זו.

שאיפת יהודי אירופה לשינוי אורחות חיי היהודים הספרדים הובעה לראשונה בהצהרה שפרסם מונטיפיורי בשנת 1840 באמצעות הרב הראשי ליהודי האימפריה העות'מאנית. קריאתו של מונטיפיורי ללמד את היהודים טורקית התרחשה בד בבד עם הרפורמה העות'מאנית של 1839 אשר בה הועלה

לראשונה עניין הזכויות ללא-מוסלמים. ב-1854 עודדה הציפייה לרפורמה נוספת את יהודי המערב להשפיע על היהודים הספרדים. באותה שנה חברו אנגליה וצרפת לעות'מאנים נגד האויב המשותף, רוסיה, במלחמת קרים, ובדיון הציבורי היה ברור שהעזרה של אירופה לעות'מאנים צריכה להיות מותנית במתן זכויות שוות לנוצרים החיים באימפריה העות'מאנית. ליהודי אירופה הובטח שזכויות אלה יורחבו אף ליהודים העות'מאנים. בציפייה לליברליזציה פוליטית זו, ביהדות אירופה החלו להכין את היהודים הספרדים לאזרחות באימפריה העות'מאנית המתחילה להתמערב.

ב-1854 הכריז הארגון הראשי של יהודי צרפת שהוא קיבל על עצמו את הפרויקט "לחנך את יהודי המזרח", ובאותה שנה משפחת רוטשילד מימנה בניית בתי ספר יהודיים מודרניים בירושלים, איזמיר, איסטנבול, ואלכסנדריה שבמצרים.

יהודי אירופה לחצו לקידום תוכניתם שוב כבר ב-1856, שלושה שבועות בלבד אחרי שהרפורמה העות'מאנית הוכרזה. במכתב אחר החתום על ידי הרב הראשי העות'מאני מה-7 לחודש מארס 1856 דוחקים יהודי אירופה בקהילות היהודים באימפריה העות'מאנית לשנות ממנהגם לעסוק רק בלימודי דת ויהדות ובמקום זאת ללמד גם טורקית, יוונית וצרפתית. במכתב אף הייתה קריאה להקים בתי ספר לבנות, אשר מעולם לא התקיימו קודם לכן במערכת החינוכית העות'מאנית בקהילות הספרדיות. באותה שנה עזרו יהודי אירופה המערבית להקים בתי ספר מודרניים נוספים בערים העות'מאניות סלוניקי ואדירנה.

השלטון העות'מאני נותר אדיש לגבי מצב הקהילה היהודית שבתחומו. היו אלה יהודי אירופה שנתמו להכנסת תרבות מערבית בקרב היהודים הספרדים העות'מאנים. לא רק יהודי אירופה פתחו את בתי הספר המודרניים. דפוס הפעולה שחזר אחר כך גם במונאסטיר היה שיהודים מן המערב פעלו יחד עם יהודים עות'מאנים מקומיים לפתיחת מוסדות אלו. יהודים עות'מאנים אלו בדרך כלל לא היו ספרדים אלא סוחרים זרים, רובם איטלקים, אשר היוו קבוצה נפרדת מבחינה כלכלית וחברתית בקרב יהודי הבלקן. הספרדים כינו אותם 'פרנקוס', כינוי שנבע מן המלה 'פרנק' העות'מאנית לציון אנשים ממוצא אירופי. 'פרנקוס' אלה יצאו לעתים קרובות משטחי האימפריה העות'מאנית לאיטליה כדי לרכוש השכלה אירופית ובשובם נהנו לעיתים קרובות מזכויות והסדרי מס מיוחדים אשר נבעו מהיותם מוגנים חוקית תחת חסותן של קונסוליות אירופאיות. ה'פרנקוס' היו מודעים להזדמנויות שדיעת שפות זרות מעניקה. מויסה אלאטיני מסלוניקי, אברהם דה קמונדו מאיסטנבול ואחרים שיתפו פעולה עם יהודי אירופה לייסוד בתי ספר יהודיים מודרניים באימפריה העות'מאנית. יהודי אירופה וה'פרנקוס' גילו זלזול ובוז כלפי צורת החיים של היהודים הספרדים באימפריה העות'מאנית. קמונדו כתב ש"צריך להביא לשינוי באורח החיים של היהודי הספרדי" בהשקפתו, במנהגיו, בנימוסיו ובשפתו". חיכוך על רקע זה היה בלתי נמנע, ובסוף שנות החמישים של המאה ה-19 רבנים התנגדו לבתי הספר היהודיים המודרניים, לחמו לסגירתם, ואפילו החרים תומכים מקומיים של בתי ספר אלו. ההתנגדות הייתה בחלקה אידיאולוגית. בבתי הספר המודרניים אפשרו חינוך לבנות,

הוראה בעברית כולל דקדוק עברי, והוראת השפות צרפתית וטורקית. לימוד התורה, שהיה המוקד הבלעדי בבתי הספר המסורתיים, התקיים אף הוא, אך איבד את עליונותו והפך לעוד נושא לימוד מני רבים. ואולם הרבנים נלחמו בבתי הספר המודרניים כדי להגן על פרנסתם. בניגוד לבתי הספר המסורתיים, בתי הספר המודרניים לא נזקקו להרבה רבנים כמורים. לכן לא רק שבתי הספר החדשים גרמו למהפך בחינוך המסורתי, אלא גם איימו על קיומו של ציבור שלם של אנשים אשר היה אמון על הוראת היהדות. בסוף שנות החמישים של המאה ה-19 גברו מצדדי אורח החיים והחינוך המסורתי על מתנגדיהם הרפורמטורים, ובתי הספר בסלוניקי, איזמיר ואדירנה נסגרו.

נסיגות אלה חלו סביב הזמן שבו טלטל כישלון נוסף את הביטחון של יהדות אירופה. ב-1858 הייתה פרשת מורטרה שנסבה סביב ילד יהודי מבולוניה, איטליה, אשר הוטבל לנצרות בחשאי בעודו תינוק על ידי המשרתת הנוצרית של המשפחה. כאשר אדגר מורטרה היה בן 7 המשרתת יידעה את הכנסיה בדבר הטבלתו, והילד נלקח בכוח מרשות הוריו לחינוך קתולי. יהודי אירופה פנו לממשלותיהם להשתדל למען משפחת מורטרה, אך ללא הצלחה. מורטרה גודל כקתולי ובגרותו הפך לכומר.

מאורע זה שכנע את יהודי אירופה ברעיון שחלחל לתודעתם מאז עלילת הדם של דמשק משנת 1840: האמנציפציה של יהודי אירופה אינה יכולה להיתפס כמובנת מאליה, וזכויות היהודים מאוימות בכל פעם שביטחונם ושמן הטוב של היהודים נמצא תחת איום. בחודש יולי 1860 ייסדו שישה יהודים צרפתיים את *Alliance Israelite Universelle* כארגון בינלאומי שמטרתו הגנה על אינטרסים יהודיים. ארגון זה יצא בהצהרת מטרות שתורגמה מצרפתית לשפות אנגלית, גרמנית, איטלקית ועברית, והופצה בכל רחבי העולם היהודי. הצהרה זו הדגישה את הסולידריות היהודית, את המאבק לאמנציפציה יהודית בכל הארצות, ואת הצורך בפעולה למען התחדשות ושינוי של תרבותם של יהודים אשר שקועים באמונות טפלות ובבורות. ההתחדשות תושג באמצעות בתי ספר יהודיים חילוניים אשר יביאו את השפה והתרבות הצרפתיות ליהודים לא מערביים. הנחת ארגון *Alliance* שהשכלתם של יהודים רבים נמצאת במצב ירוד, הייתה העיקרון המנחה בעבודת החינוך שלהם בקרב היהודים הספרדים העות'מאנים.

אם אתם מאמינים שעליכם להטיף לאלה אשר הושחתו, ולא להאשים אותם, להאיר את עיני אלה שסומאו ולא להזניחם, להרים את אלה אשר כוחם תש ולא רק לרחם עליהם... אם אתם מאמינים בכל אלו, יהודים מכל העולם, בואו ושמעו את קריאתנו, ותרמו את השתתפותכם ואת עזרתכם, כי רבה העבודה.

סימנים ראשונים לקבלת התרבות המערבית בקרב המונאסטרלים

פתיחת בתי הספר היהודיים המודרניים בקרב קהילות הספרדים, הקריאות מצד העות'מאנים והיהודים לרפורמה, וייסוד ארגון אליאנס ייצגו את התחזקותם של הכוחות שרצו להחליש את אורח החיים המסורתי של היהודים הספרדים ולהביא במקומו תחליף ברוח התרבות המערבית. ואולם במהלך השנים שאחרי 1860, למרות המאמצים להכניס רפורמות אלו הייתה ההתקדמות מועטה והיו אפילו נסיגות. במונאסטיר, הרב יעקב יוסף ישראל שכיהן בה חש, ככל הנראה, כי המסורות שנשא היו מוגנות ובטוחות משינוי. גם בנסיבות מאתגרות עלה בידו לשמור על התנהגות מתונה ולהישאר בשליטה. בעימות מול המיסיונר אפרים אפשטיין שבא להטיף לנצרות ליהודי מונאסטיר, הרב ישראל הציג עמדה בטוחה בקור רוח ובנחישות, כפי שדיווח אפשטיין:

“ביקרנו את הרב הראשי אשר קיבל אותנו בנימוס ושוחח עמי, כאשר כל השיחה התנהלה בשפה העברית. הוויכוח שהתקיים לאחר מכן התנהל במתינות ונושאו היה סמכות התלמוד, וכן מגמות הפילוסופיה של הרמב"ם, הסמכות היהודית הגדולה. נכחו גם כמה יהודים נוספים אשר לקחו חלק קטן בשיחה שלנו. הרב ויהודים מלומדים אחרים השיבו לנו ביקור בביתו של הקונסול האנגלי בו התארחנו. מטרת שליחותנו הובנה, ולמרות זאת התייחסו אלינו בנימוס.”

נראה שהשקט הנפשי של הרב ישראל היה מוצדק ממפני שמאמציו של אפשטיין להמיר את דתם של היהודים נחלו כישלון. האיום על הסדר הקיים בא ממקור אחר. ב-14 לחודש נובמבר 1860 כתב אפשטיין לגבי הקהילה של יהודי מונאסטיר: “בית ספר לבנים ולבנות יכול להצליח כאן יותר מאשר בכל מקום אחר. קיים רצון עז אצל חלקם ליתרונות חינוכיים ותוך זמן קצר זה עשוי להשפיע על אחרים.” בניגוד למה שקורה בדרך כלל, המונאסטירלים חיפשו את קירבת המיסיונר. כמה מהמונאסטירלים החלו לחפש דרך יציאה מהמסורת.

אך להשפעות המערביות ולרפורמה של התנזימאת התחיל להיות אפקט, ויהודי מונאסטיר החלו למצוא לעצמם מקום מחוץ לחברה היהודית. כבר בשנת 1857 למדו בבית הספר המיסיונרי הקתולי שתי נערות יהודיות. מינוי יהודים למשרות בתשלום במועצות העירוניות, שאופשר על פי הרפורמה העות'מאנית ב-1856, גרם להתרחקות של כמה יהודים משליטת הקהילה, ובשנת 1860 כבר היה יהודי ממונאסטיר שהיה חבר במועצה מסחרית מקומית. לבנקאים ולסוחרים של מונאסטיר היו עסקים על בסיס קבוע עם אנשי עסקים אירופיים בעיר והיו ביניהם אנשים כדוגמת הבנקאי סולומון נחמה שדיברו טורקית, וכמה אחרים אף דיברו בצרפתית.

עדויות אלה מצביעות על שתי עובדות חשובות: שכבר לפני השריפה של שנת 1863 הייתה זליגה של מונאסטירלים מחיי המסורת הספרדיים, ושמגמה זו הייתה מוגבלת ולא מאורגנת. עד לשריפה המבנה המסורתי של הקהילה התנוודד, אך שום קבוצה של רפורמטורים לא שברה את הנורמות של הקהילה.

הפגיעה החברתית של השריפה ב-1863

השריפה בשנת 1863 ערערה את הסדר הקיים. עם ההרס שנגרם לבית הכנסת ולתלמוד התורה חל גידול מואץ בעוני, רבני מונאסטיר חוו השפלה מצד יהודי לונדון, והמסורת נחלשה. בד בבד עם תופעות אלו התחזק הכוח הרפורמי. ב-31 בנובמבר 1863 באותו יום שיהודי לונדון נפגשו כדי להצביע כנגד בניית מבנה חדש לתלמוד התורה במונאסטיר, הוועדה המחוזית של אליאנס בטורקיה פתחה את שעריה באיסטנבול. נשיא אליאנס, אדולף כרמיה, הגיע לאיסטנבול לכבוד אירוע חשוב זה. סמיכות האירועים הזו ראויה לציון מאחר שבעוד לונדון נוזפת בציבור המסורתי של מונאסטיר, אליאנס עודדה את הרפורמטורים שביניהם. הוועדה החדשה של אליאנס באיסטנבול קראה ליתר הקהילות הספרדיות להקים ועדות משלהן. מונאסטיר נענתה לקריאה. ביולי 1864 מונאסטיר הפכה לאחת מקהילות הספרדים באימפריה העות'מאנית שייסדה ועדת אליאנס.

מבין עשרות קהילות הספרדים בבלקן העות'מאני, רק שש – איסטנבול וסלוניקי ב-1863, וגליפולי, איזמיר, וולוס ומונאסטיר ב-1864 – הגיבו במהירות כה רבה. (12) מה שמפתיע עוד יותר בתגובת מונאסטיר הוא שאיסטנבול, סלוניקי ואיזמיר היו מתאימות מלכתחילה להקמת ועדות אליאנס מפני שבערים אלו כבר היו בתי ספר יהודיים מודרניים בשנות החמישים של המאה ה-19. מונאסטיר הייתה אחת משלוש קהילות ספרדיות בלבד בפרובינציה שייסדו ועד אליאנס כה מוקדם.

בעקבות השריפה יסדו הרפורמטורים במונאסטיר את הוועד המקומי של האליאנס. השריפה יצרה כמה תנאים שחייבו את השינוי, והברור מכולם היה התרוששותם של יהודי מונאסטיר. מערכת ההשכלה של אליאנס התקבלה על ידי היהודים העות'מאנים מפני שהציעה סיכוי לחיים טובים יותר, ואחרי השריפה יהודי מונאסטיר היו זקוקים נואשות לסיכוי כזה. אם לפני 1863 עוד אפשר היה לשפר את מצב העוני בקרב יהודי מונאסטיר באמצעות צדקה, הרי שלאחר מכן היה ברור שיש צורך בצעדים רדיקאליים יותר. הוראת השפה הצרפתית בבתי הספר של אליאנס תיתן בידי המונאסטירלים הצעירים כלים הדרושים להם כדי להיחלץ מהעוני. אך השריפה לא רק העלתה את הצורך בתרבות מערבית אלא גם החלישה את התנגדות הרבנים לחינוך ולהשכלה הללו. ב-1863 הייתה התנגדות זו עדיין נפוצה וחזקה. אך למרות שהשלטון העות'מאני נקט צעדים לתמוך ביהודי איסטנבול הרפורמטורים כנגד יריביהם הרבניים ב-1856 וב-1862, יחסו הכללי לקהילה היהודית הקטנה שבתחומו היה אדישות. תקנות פורמליות לחיזוק הרפורמטורים ולהחלשת הכוח הרבני לא הועברו עד 1865, ואפילו אלה לא נאכפו באופן מעשי. אך במונאסטיר השריפה גרמה לאותן תוצאות. לאחר השריפה היהודים עזבו את הרובע ההרוס ועברו לחלקים אחרים של העיר. חלק עברו לאזור הידוע בשם אינה ביי (Ine Bey) ואילו אחרים, כמו מושון קלדרון, עברו במחצית אוקטובר לרובע אמין צ'לבי (Emin Chelebi). הפיקוח הרבני על הקהילה שהיה קל ברובע היהודי הפך לבלתי אפשרי כמעט, ועל כן אחרי שהיהודים העות'מאנים עזבו את רובעי מגוריהם, השחרור מן הפיקוח הישיר של הרבנים אפשר לתור אחר הזדמנויות חדשות בתחומי החינוך, הבילוי והיחסים החברתיים.

התגובה מלונדון אף הגדילה את האפקטים שגרמה השריפה. העוני שנגרם בגלל השריפה בכל מקרה הוביל את הרפורמים במונאסטיר להקים ועד אליאנס, אך הפעולות של לונדון אף הפכו זאת להכרחי. מונטיפיורי ברצונו לעזור לקהילה במונאסטיר הקים קרן לגיוס כספים בה נתרמו £2000, ובכך הוכיח בעליל שיש כסף פנוי אפילו עבור קהילות קטנות כמו מונאסטיר. אך כשמועצת הצירים סירבה לממן את בנייתו מחדש של תלמוד התורה במונאסטיר, התבהר שמונאסטיר עלולה להפסיד את הסיוע אם לא ייפתחו בה מוסדות מתאימים לפי ראות עיניהם של נציגי הקרן. למעשה, ייסדו את ועד אליאנס ביולי 1864 רק אחרי כמה נסיונות כושלים לזכות בסיוע נוסף ממועצת הצירים. במאי 1864, שישה חודשים לאחר קבלת הסירוב של הוועד ב-31 בנובמבר, יהודי מונאסטיר ניסו שוב לקבל תמיכה מלונדון עבור בתי הכנסת ובתי הספר. בהערת שוליים שנכתבה בפרוטוקול של ישיבת חבר הנאמנים מצוין שהתקבל מכתב מיהודי מונאסטיר "ביחס להקצבה של המאזן [של כספי הקרנות] בו הם מצהירים על אי-יכולתם לבנות את בתי הכנסת שלהם מפני שלמרות כל המאמצים לא היה ביכולתם לגייס די אמצעים לבנייה מחדש של שתי ישיבות ללימוד תורה ושל בית ספר התלמוד תורה אותם הם קיוו לחנוך בפסח 1865". הקטע לעיל מצוין כי קהילת מונאסטיר שהייתה זקוקה לתכנית חירום כדי לפתור את בעיותיה ייסדה את תלמוד התורה על חשבון בתי הכנסת. הסירוב העיקש של חבר הנאמנים לממן מוסדות דת מסורתיים שיבש את יכולתה של הקהילה לתפקד. התקווה לעזרה מלונדון אשר בסופו של דבר לא הושגה האירה את הצורך של מונאסטיר לאמץ מוסדות כמו אליאנס, אשר היו מועדפים על יהודי אירופה. חבר הנאמנים החליש אף יותר את כוח הרבנות שממילא כבר טולטל בצורה קשה בעטייה של השריפה. לא רק שהרבנים ניצבו מול הקושי של פיקוח על אוכלוסייה הפזורה בשכונות שונות, אלא שהם גם סבלו השפלה פומבית מכך שבקשות המימון שלהם סורבו. חוסר העניין של לונדון בתלמוד התורה ובבתי הכנסת יכול היה להתפרש רק כתמיכה באג'נדה של האליטה הממוערבת, אשר לפחות מאז 1860 תמכה בהקמת בתי ספר מודרניים. היוקרה של המיטיב המפורסם ביותר של היהודים הספרדים העות'מאנים גיבתה את הרפורמטורים האלה. רבני מונאסטיר ביקשו ממונטיפיורי עזרה, ואילו הוא חיזק את יד יריביהם.

התפזרות הקהילה וההתכחשות של לונדון הביאה בעצם לקץ השליטה הרבנית דה פקטו בקהילת מונאסטיר. מ-1864 והלאה התוו בנקאים ואנשי עסקים אחרים את עתידה של הקהילה. כל המאורעות הללו שלאחר השריפה היו באווירה המובילה להתמערבות. גם הקהילות הלא יהודיות של מונאסטיר היו בתהליך של רפורמה בחינוך. הפיצול הבולגרי-יווני שהתחיל בשנות החמישים של המאה ה-19 הביא לייסוד בתי ספר נפרדים לכל קבוצה. המיסיון הקתולי של מונאסטיר ארגן בית ספר בולגרי מודרני, והיוונים הקימו מרכז קהילתי שהיווה מרכז תרבותי המתפאר בספרייה ובאולם הרצאות. כתוצאה מהרפורמות העות'מאניות של 1856 חלה עלייה ניכרת באווירה המערבית שבבתי הספר הצבאיים של מונאסטיר, ובקרב קהילת הוולכים רבת ההשפעה בעיר, למדו מזה זמן רב שפות אירופיות. יהודי מונאסטיר היו מוקפים בחידושים תרבותיים וחינוכיים מכל עבר: מבחינה בינלאומית

מצד יהדות אירופה, מבחינה לאומית מצד המדינה העות'מאנית, ובאופן מקומי מהקבוצות האתניות השונות במונאסטיר עצמה.

ביולי 1864, 13 מיהודי מונאסטיר השתתפו בתנועת החינוך המודרנית הזו כאשר הצטרפו לאליאנס והקימו ועד מקומי. בסוף אוקטובר שלושה מונאסטיירים נוספים הצטרפו אף הם לאליאנס. אף רב לא היווה חלק מקבוצה חדשה וחזקה זו. שישה עשר החברים כללו את הסוחרים סלומון נחמן הלוי, יחיאל נחמן הלוי, יוסף משה ארגס, יוסף חיים פרס, ויעקב רחמים נחמיאס; הבנקאים אבישי רפאל הלוי, מאיר אברהם הלוי, סלומון אברהם קמחי, חיים בנימין אסטרומצה, סלומון יצחק פרנסס, נחמן יעקב מוליה, סלומון בכור נחמה, סלומון אברהם צרפתי, ואהרן נסים; ושני מורים, יצחק גבריאל הכהן ומשה סלומון קמחי מעניין לציין שלרוב החברים הללו יש שמות ספרדים. בעוד ה'פרנקוס' היה הכוח העיקרי שתמך באליאנס, לפחות בשנות החמישים, הרי שבמונאסטיר היו ספרדים בעלי תרבות מערבית כבר ב-1863.

הוועד של מונאסטיר נכשל בהבאת בית ספר אליאנס לעיר. בשנים הראשונות של אליאנס היה הארגון תלוי בקהילות המקומיות לסבסוד אחוז גדול מעלויות בית הספר, כך שרק מעטים יכלו לעמוד בהוצאות. כתוצאה מכך, אפילו בקהילות הספרדיות הגדולות של סלוניקי, איסטנבול ואיזמיר לא ייסדו בתי ספר של אליאנס עד תחילת שנות ה-70 של המאה ה-19. (19) ואולם לוועד המקומי של מונאסטיר נודעה חשיבות רבה מאחר שהקמתו סימלה את השבר הפורמלי הראשון של אורח החיים המסורתי והמוסדות המסורתיים של המונאסטיירים. ערכו של חינוך בתלמוד תורה לא היה יכול להימדד במונחים חומריים. מטרתו הייתה להעביר לדורות הבאים את החוקים שהבורא הנחיל לבני ישראל. בתי הספר של אליאנס הבטיחו לימוד צרפתי והצלחה כלכלית. העברת האמון לאליאנס על ידי חברי הוועד שיקפה את העובדה שתהליך שינוי ערכים התחולל בקרב הקהילה באותה עת. אי הצלחתה של הקהילה לפתוח בית ספר מצביעה על כך שבשנת 1864 רוב הקהילה במונאסטיר עדיין לא הייתה מוכנה לאמץ חינוך חילוני, גם אם חינוך כזה הבטיח סיכוי לגמול כלכלי. אך למעטים שהיו מוכנים לכך, היעדרו של בית ספר אליאנס פירושו היה נקיטת צעד קיצוני הרבה יותר – מעבר ללימוד לא מסורתי בבתי ספר נוצריים מיסיונריים.

הוועדה הראשונה של אליאנס במונאסטיר

רשימת 16 חברי הוועדה של אליאנס במונאסטיר כפי שהופיעה באלון אליאנס של מונאסטיר בינואר 1865

וועדה זאת הייתה בין הוועדות הראשונות שנוסדו בבלקן העות'מני, וסימנה נקודת מפנה ממערכת החינוך המסורתית / דתית לעבר מערכת חינוך מודרנית.

אליאנס העולמית

מונסטיר

הוועדה המקומית

מ. הלוי, (סלומון נ.) – נשיא

חברים:

הכהן (יצחק גבריאל), פרופסור

הלוי (יחיאל נחמן), סוחר

הלוי (אבישי רפאל), בנקאי

הלוי (סלומון נחמן), סוחר

הלוי (מאיר אברהם), בנקאי

קמחי (משה סלומון), פרופסור

קמחי (סלומון אברהם), בנקאי

אסטרומצה (חיים בנימין), בנקאי

פרנצס (סלומון יצחק), בנקאי

מוליה (נחמן יעקב), בנקאי

נחמה (סלומון בכור), בנקאי

נחמיאס (יעקב רחמים), סוחר

ניסים (אהרון), בנקאי

אורגס (יוסף משה), סוחר

פרס (יוסף חיים), סוחר

צרפתי (סלומון אברהם), בנקאי

בתי ספר של המיסיון והשפעת המיסיונריות

במשך דורות למדו יהודי מונאסטיר בבתי ספר נוצריים של המיסיון. במשך 75 שנה, החל מ-1857 ועד 1932, יהודי מונאסטיר למדו בבתי ספר נוצריים גם לאחר שהיו בתי ספר יהודיים שסיפקו חינוך אקוויבולנטי. מונאסטיר לא הייתה ייחודית בכך שאירחה מיסיונים אירופיים. בזכות החופש לו זכו הלא-מוסלמים מבחינת ניהול ענייניהם הפנימיים שניתן על ידי האימפריה העות'מאנית הפך האזור לזירת פעילות עבור מיסיונים נוצריים, והללו ייסדו בתי ספר בכמה ערים עות'מאניות. רבים מן המיסיונים היו מיועדים ליהודים. ב-1829 פתחה "החברה הלונדונית לקידום נצרות בין היהודים" בית ספר באיזמיר, וב-1848 הוקמו המיסיונים שלה בסלוניקי. הכנסייה של סקוטלנד ייסדה את "הוועדה להמרת דתם של היהודים" ב-1838, וב-1856 הפעילה בתי ספר בסלוניקי ובאיזמיר. המסדר הקתולי צרפתי של הלזריסטים פעל יחד עם כל הקבוצות הדתיות באימפריה העות'מאנית כבר ב-1844, ופרוטסטנטים אמריקנים פתחו מיסיון בסלוניקי ב-1849. האמריקנים הטיפו בעיקר לבולגרים, אם כי בסלוניקי גם פנו ליהודים.

מונאסטיר היוותה חממה למיסיונים מערביים אלו. השפעתם, ביחד עם המסורות המקומיות, הפכה את מונאסטיר למעין שוק של דתות. בין 1860 ל-1880 יכול היה תושב סקרן של מונאסטיר להתנסות במספר רב של פילוסופיות דתיות של הקתולים הצרפתים, הפרוטסטנטים האמריקנים, כת נוצרית אמריקנית הקרויה בנות ציון, הכנסייה של סקוטלנד, הכנסייה הפרסביטריאנית של קנדה, אמריקאים אדוונטיסטים, הכנסייה הבולגרית החדשה, הכנסייה היוונית האורתודוקסית, האסלאם המיסטי של הדרווישים, והזרם המרכזי של האיסלאם של המסגד.

התחרות בין כל הדתות האלה התרחשה כאשר הרעיון של זהות לאומית החל להתגבש לצד הזהות הדתית. ההתפלגויות האתניות התרבו בצורה כה מהירה כך שב-1880 אורח במונאסטיר כתב שהעיר "מתהדרת בתריסר קהילות שונות, בעלות שאיפות שונות, תחומי עניין שונים, ושנאות נפרדות. היו בולגרים שמדברים בולגרית שהשתייכו לכנסייה הבולגרית, בולגרים אחרים המדברים בולגרית שהשתייכו לכנסייה היוונית, ובולגרים דוברי יוונית. היו יוונים שהיו ולאכים. היו אלבנים שהיו פטריסטים עות'מאנים ואילו לעומתם היו אלבנים שרצו עצמאות.

החרדה והמבוכה שנוצרו ממצב נזיל זה הובילו לפחות אדם אחד במונאסטיר לסוג של טירוף זהויות. במהלך שנות השמונים של המאה ה-19, אדם חסר שם זה למד בבית ספר פרוטסטנטי אמריקני בבולגריה ולאחר מכן הצטרף לבפטיסטים. לאחר מכן נסע לאמריקה והחליף זהויות לפי הסדר הבא: בתחילה נהיה פרפקציוניסט, אחר כך מתודיסט חופשי, בפטיסט של היום השביעי ואחד מבני ציון. בדצמבר 1886 חזר למונאסטיר, ייסד כת משלו והטביל מומרים. שאיפתו המדווחת האחרונה הייתה "להפעיל את מועדון התנ"ך במונאסטיר".

היהודים במונאסטיר לא היו מעורבים בתנועת הזהות הזו, אך לא לגמרי. מאות שנים של מסורת עות'מאנית הקצו ליהודים מיקום חברתי המסתמך רק על זהותם הדתית, וזהות זו היתה השלמה ביותר מהזהויות של כל הקבוצות האחרות באימפריה. בעוד שאפשר היה למצוא בולגרים ואף ערבים חברים

בכנסייה היוונית האורתודוקסית, ארמנים בכנסייה הקתולית, הגרגוריאנית והפרוטסטנטית, לא ניתן היה למצוא אדם לא יהודי המשתייך ליהדות. ובניגוד ליהודי צרפת או אנגליה, ליהודים העות'מאנים לא הייתה זהות לאומית המתחרה בזהות הדתית שלהם. הביטול של חוקת 1876 עצרה כל נטייה להזדהות כעות'מאנים. המושג 'יהודי' משמעו השתייכות לדת ולעם. כל זה צמצם למינימום את הבלבול בקרב היהודים בתקופה של עליית הלאומנות. כפי שסיכם את המצב בכללותו היסטוריון מסוים, "היהודים יכולים להיות מערביים בלבושם, בחינוכם, ואפילו בחלק מהנטייות והטעמים שלהם, אבל...מעטים יכולים להעמיד פנים שהם באמת צרפתים... אף אחד מהם לא החשיב את עצמו כערבי או כטורקי".

אך במונאסטיר הייתה תנועה לאומית חדשה אחת, חסרת הגדרה ברורה, שדי היה בה למשוך יהודים, והיא התנועה המקדונית. המרד המקדוני בשנת 1903 כלל כמה יהודים ממונאסטיר כתומכים נלהבים. נראה שבתחילת המאה העשרים הצליחה חשיפת היהודים לזהויות לאומיות מתחרות לסדוק גם את הזהות היהודית, הזהות האחידה ביותר מכל הזהויות באימפריה העות'מאנית.

המיסיונים הקתוליים הצרפתיים ובית ספר 'אליאנס' הראשון

המגע הראשון שהיה ליהודי מונאסטיר עם מיסיונרים נוצרים היה כנראה ב-1848 כאשר נציגים של החברה לונדונית סלוניקי עברו דרך מקדוניה "בביקור בערים בהן מתגוררים יהודים". פרוטסטנטים אמריקנים הקימו מיסיון במונאסטיר ב-1873. כמה יהודים נמשכו למיסיון, אך עיקר המאמצים הושקעו בקהילת הבולגרים. אך הלזריסטים הצרפתים והכנסייה של סקוטלנד מילאו את התפקיד הגדול ביותר בחייהם של יהודי מונאסטיר.

המיסיון הצרפתי הקתולי לזריסטי נוסד על ידי המיסיונר ג'וזף לפאווק (Joseph Lepavec) שהוצב בסלוניקי כאשר ביקר לראשונה במונאסטיר בנובמבר 1851. בחודש מאי 1856 חזר לפאווק למונאסטיר ופתח מיסיון בעיר המתפתחת. איתרע מזלם של הלזריסטים בבחירת מיקום המיסיון. הם מיקמו את עצמם באחת מהשדרות המרכזיות של מונאסטיר, באכסניה נטושה גדולה בסגנון אירופי, אשר נבנתה במהלך שנות הארבעים של המאה ה-19 כמקום בו יוכל הסולטן לשהות בביקוריו. במקום זה היה המפגש הראשון של יהודי מונאסטיר עם חינוך אירופי מודרני. בשנת 1857 ייסד לפאווק בית ספר, וזה היה בית ספר בו למדו שתי בנות ספרדיות דוברות ספרדית באותה שנה. הנערות היהודיות כנראה ראו בבית הספר מקום מוזר. במקום זה לא נכחה אף נערה יהודייה נוספת וגם לא נערות מקהילות אחרות במונאסטיר. לא היה מקובל לשלוח בנות להשכיל וללמוד בבתי ספר. (27) בבית הספר הן מצאו קהילה של נוצרים, לא יהודים, ובמקום הספרדית היהודית שהייתה מקובלת ברובע היהודי היה שם בליל של שפות כולל ארמנית, איטלקית, גרמנית, בולגרית ויוונית. חשוב לא פחות לציין שבמקום שירי העם והסיפורים להן היו רגילות מבית אמא, למדו התלמידות את הברית החדשה ונושאים אקדמיים שונים שבודאי נראו להן מוזרים כגון כתיבה וחשבון.

אין עדות לנוכחות יהודית בבית הספר הלזריסטי בין 1860 ל-1868, אך בדצמבר 1868 הלזריסטים הפעילו פנימייה לבולגרים ובית ספר שכלל שישה יהודים מתוך 16 התלמידים. הלימוד בשני בתי הספר היה חינם, אך בינואר 1869 המיסיון הודיע שיתחיל לגבות שכר לימוד. זה היה הרגע שבו היהודים החלו את יחסיהם הארוכים עם המיסיון. למרות שכר הלימוד שהיה עליהם לשלם היהודים חיזקו את התחייבותם לבית הספר. עשרה יהודים התקבלו לפנימייה בעוד הרישום של הבולגרים נדחה. הלזריסטים הבחינו לאן הרוח נושבת והחליטו להרוויח מן הרעב של היהודים להשכלה על ידי פתיחת בית ספר יהודי. ב-1869 כתב המיסיונר מיכאל סטסיוניס שבית הספר היהודי של המיסיון כלל "עשרים ילדים יהודים אשר התקדמו בקצב מהיר בחוקי תורת משה ובשפות טורקית, צרפתית וספרדית. להם היו שלושה מורים, הודג'ה (מורה טורקי), רב, ומורה יווני".

בית הספר היהודי היה למעשה בית הספר אליאנס הראשון של מונאסטיר. בדומה למוסדות אליאנס אחרים הוא כלל חינוך יהודי וחינוך חילוני עם דגש מיוחד על לימוד שפות – צרפתית וטורקית – שהיו שימושיות למסחר. לא ידוע מה קרה לבית הספר היהודי של המיסיון. באפריל 1873 מיסיונר אחר, Jean-Joseph Cassagnes, דיווח כי עשרה יהודים "ממשפחות טובות מאוד" למדו בבית הספר של המיסיון לצד קתולים ונוצרים אחרים. (29) ברור כי בית ספר זה לא לימד את תורת משה. יש לשער שבית הספר היהודי חדל להתקיים כאשר הלזריסטים גילו שלא ייתקלו בהתנגדות מצד הורים יהודים אם תהיינה כיתות מעורבות של יהודים ולא יהודים.

בעוד שהורי התלמידים היו מרוצים שילדיהם ירכשו השכלה מאוד לא מסורתית, הם שמרו על תרבותם הספרדית בכך שהמשיכו להקפיד על חשיבות הכבוד והאדיבות. התרבות הספרדית הדורשת שילדים ינשקו את ידי אבותיהם וסביהם רווחה גם בין אותם יהודים במונאסטיר שביקרו בבית הספר הקתולי של המיסיון. (30) המיסיונר קסנייס (Cassagnes הוכה בתדהמה מההתנהגות יוצאת דופן זו בה נהגו הן הילדים והן ההורים. יהודי מונאסטיר היו סלקטיביים – היו מסורות שעליהן הם היו מוכנים להתפשר והיו כאלו שהיו נחושים לשמר. לפי דיווחו של קסנייס, יהודי מונאסטיר החזיקו בדרישה לנהוג על פי כללי ההתנהגות הנאותה לפי המקובל אצלם.

לעתים קרובות הערצתי את הפתיחות ואת היושרה של היהודים הקטנים הללו. אם קורה לעתים שאחד מהם מרשה לעצמו לומר לי דבר מה בלתי הולם, הוא יקע מיד על ידי חברי, אשר ינזפו בו בנחישות על שהעז לומר למורהו מילה לא טובה. ... בכל הפעמים שערכנו ביקורים בבתי הוריהם הם קיבלו אותנו כפי שמקבלים אישיות מכובדת עם כל כללי הטקס האפשריים. יום הביקור הוא יום חג לכל המשפחה. אפשר אפילו לומר שזה יום של ברכה.

בית הספר הלזריסטי נשאר מרכז חשוב בחיי היהודים במונאסטיר גם אחרי פתיחתם של מוסדות אליאנס בעיר. תלמידים יהודים למדו בבית ספר זה עד לסגירתו ב-1932, אך היה בשיא הפופולריות שלו בתחילת שנות המאה העשרים. ב-1913 כתב יוסף בן שמחון, מנהל בתי הספר של אליאנס לנערים

ולנערות, שבבואו למונאסטיר ב-1911 "מספר גדול של ילדים יהודים המשתייכים למשפחות הטובות ביותר למדו בבתי הספר הקהילתיים".

מיסיונרים של הכנסייה הסקוטית ובתי הספר

השפעתם של המיסיונרים הסקוטים מעניינת במיוחד כי היא מסבירה עד כמה עמוק היה השבר שגרמה השריפה של שנת 1863 במרקם החיים המסורתיים של יהודי מונאסטיר. לפני השריפה נתמך המיסיון של הכנסייה הסקוטית על ידי הכומר אפשטיין מהכנסייה הפרסביטריאנית של קנדה, אשר ניסה להטיף את תורות הנצרות ליהודי מונאסטיר ונכשל. בנובמבר 1860 הוא דיווח כי שלושת חודשי הפעילות במונאסטיר השיגו מעט מאוד. "מלבד מקרים בודדים לא הצלחתי לקרב את ישו אליהם" הוא כתב. ב-19 לפברואר 1861, לאחר שישה חודשים במונאסטיר, אפשטיין כתב: "רבע שנה נוסף חלף ועדיין איני יכול לדווח על התקדמות כלשהי" [בעבודה המיסיונריות]. במאי 1862, לאחר 20 חודשים, אפשטיין פרש מהשליחות המיסיונריות שלו במונאסטיר. עבודתו הייתה כישלון, "מצפוני לא הרשה לו להמשיך לקבל משכורת שעבורה לא היה יכול להפיק תמורה הולמת".

לכומר סטובר (Stober) הייתה הצלחה רבה יותר לאחר השריפה. סטובר עזר רבות ליהודי מונאסטיר לאחר השריפה בכך שהשתדל להשיג תמיכה למענם וטיפל בחולים שביניהם. הוא גם המשיך להטיף לנצרות. במכתב שתאריכו 17 לנובמבר 1864, שמונה עשר חודשים לאחר הגיעו למונאסטיר, סטובר כתב:

ביום השבת של היהודים קראתי פרקים אחדים בברית הישנה בה הם קראו בבית הכנסת, ונכנסתי לשיחה עמם אודות הפרשנות הנכונה. עם החכם (רבי) ... קראתי במשך שני ערבים מדי שבוע את הברית החדשה, מה שגרם לי ואף לו עונג רב. באחת מפגישותינו האחרונות קראנו את הפרק העשירי של הבשורה על פי מתי. כאשר הוא הגיע לפסוק מספר 21 הוא הפך נרגש מרוב שמחה ואמר, "חכמינו טוענים כי דברים כאלה יחולו עם ביאת המשיח; כמה מופלא איך שהכל התגשם!" הוא הסכים לטענתי שרק בגלל הצהרה זו הרבנים אסרו על יהודים לקרוא את הברית החדשה.

הצהרה נראית אמינה, במיוחד מפני שבאותו מכתב סטובר מעיד שנתקל ב"רוח של התנגדות" מצד הקהילה היהודית, (35) התנגדות המעידה שלעבודה המיסיונריות הייתה הצלחה מסוימת, אם כי מועטה. מסירותו הרבה של סטובר ליהודים לאחר השריפה העידה על כוונותיו הטובות, ובהתחשב בקנאותו להמרת דתם של היהודים הנואשים והזקוקים לעזרה, כנראה הייתה לו הצלחה כלשהי. ייתכן אף שעבודתו של סטובר הוקלה כתוצאה מהעוינות שרחשה יהדות לונדון לצרכים הדתיים של יהודי מונאסטיר. בעוד שלונדון התמקדה בצרכים החומריים של היהודים, סטובר הציע נחמה דתית. ב-1864 סטובר העריך את התקדמותו כך: "באשר לעבודה המיסיונרית... אני חושב שאוכל להעז לומר שהצעד הראשון הצליח; יש לנו גישה לכל משפחה יהודית, מהרב הראשי לעניים ביותר בקהילה".

לשיעורים של סטובר הייתה השפעה מתמשכת לפחות על כמה יהודים. ב-1873, תשע שנים לאחר מותו של סטובר, שליח חדש מטעם המיסיון הסקוטי דיווח כי שני יהודים שהיו חבריו של סטובר "הכירו במידה טובה וניכרת את האמת הנוצרית. הם ידעו את הבשורות שקראנו יחדיו". עבודת השליחות של סטובר הצליחה יותר לאחר השריפה מאשר זו של אפשטיין לפניו.

שליח הכנסייה החדש, יוני בשם מר אריסטידס (Mr. Aristides), המשיך וקידם את עבודתו של סטובר שהתחיל שנים לפניו. כמו סטובר הוא טיפל בחולים ופנה לכנסייה בבקשת כספים לקניית תרופות נוספות. אריסטידס קיבל £12 למטרה זו. הוא גם הצליח לפתוח בית ספר ליהודים. ב-1 למארס 1873 כתב אריסטידס למנהיגי הכנסייה: "אני מפציר בכם לעשות משהו עבור היהודים חסרי המזל, והדבר הטוב ביותר שניתן לעשות הוא לפתוח בית ספר לילדיהם." למרות שיש מעט מאוד מידע על כך, בית הספר נפתח. העניין מוזכר רק פעם אחת בארכיון הכנסייה בדו"ח משנת 1878 על מותה של גב' ואדל (Mrs. Waddell), מורה בבית הספר של הכנסייה במונאסטיר. על פי הדו"ח, ואדל "עשתה עבודה ראווה להערצה בבית הספר, ואף התקדמה במהירות בלמידת השפה היהודית-ספרדית."

בדומה ללזריסטים, בבתי הספר של הכנסייה הסקוטית היו לימודי דת. בבית הספר של הכנסייה בסלוניקי התקיימה הוראת דת בכל יום משני עד שישי בין תשע לעשר וחצי בבוקר. לפי הסברו של אחד המורים "עבור הילדים היהודים אשר אינם יכולים עדיין לקרוא בכתבי הקודש, אני מספר להם על חלק מההיסטוריה של כתבי הקודש ודורש מהם לשנן את מה שסיפרתי. הילדים לומדים מזמורים נוצריים בספרדית ובצרפתית."

השפעת הנצרות על יהודי מונאסטיר

קשה לאמוד את השפעתם של בתי הספר הנוצריים. במחצית המאה ה-19 למדו בהם מעט מאוד מילדי היהודים במונאסטיר, אך בתחילת המאה העשרים למדו יותר מ-150 תלמידים יהודים בבתי הספר הלזריסטים. אפילו בזמן שנוכחות התלמידים היהודים הייתה נמוכה, בבתי הספר ובמיוחד בבית הספר הלזריסטי נקלטו תלמידים ממשפחות יהודיות עשירות וחשובות, מה שהעניק לבתי ספר אלו מעמד נכבד. המעמד קשור גם לקשר של בתי הספר לתרבות האירופית והצרפתית אשר ערכו עלה במקביל לשקיעתה של האימפריה העות'מאנית. ב-1903 דקלמה נערה יהודיה בבית הספר של הלזריסטים מזמור בציבור בשם 'הילד מאלזס' בפני קבוצה של אורחים מכובדים שכללה את הקונסול הצרפתי, שהתרגש עד דמעות מהופעתה. (40) שום בית ספר יהודי לא היה יכול להציע לה אפשרות כזו להציג את כישרונותיה בפני קבוצה נעלה שכזו. החיבה האמיתית שהמורים הלזריסטים חשו כלפי תלמידיהם היהודים ודאי השפיעה על האופן בו היהודים תפסו את התרבות הנוצרית והאירופית. בדו"ח שמילא קסנייס עבור הממונים עליו במטה בפריס חשף את היחסים הנעימים שהיו לו עם התלמידים היהודים.

"כאשר (היהודים) חגגו את אחד מחגיהם, רבים מהם הביאו לנו מתנות קטנות. אתמול הם באו כולם מלאי שמחה, והביאו לנו מצות או עוגות של פסח (holy bread) אשר היו ברשותם, ואמרו כי הכינו זאת במו ידם כמתנה לנו. הנערים הנחמדים הללו ראו זאת לכבוד שנענינו לאכול מהמצות.

למרות שהיהודים באו ללמוד בבתי ספר נוצריים רק כדי ללמוד צרפתית ולהתקדם מבחינה כלכלית, אין ספק שחלקם נקשרו לעולם הלא יהודי שמצאו שם.

51.
Report 1864

conflagrations, through the ravages of which a great number of Jews were rendered homeless, and reduced to a state of extreme destitution. Mr. and Mrs. Stober exerted themselves in the most praiseworthy manner on behalf of the sufferers, appealing for aid to the benevolent in Prussia, Saxonia, Germany and Britain, distributing with great faithfulness and universal approbation the monies entrusted to them - visiting the sick and administering medicines for their relief, and in short setting no bounds to their exertions throughout the season of calamity till their own health gave way. Mr. Crozier thus speaks of them: - "They have both in season and out of season, devoted their time and strength during the winter to relieve the sufferers from the late calamity, and both, in consequence of own exertions, have been very seriously ill. Mr. Stober has now regained his health and resumed his labors, but Mrs. Stober is still far from strong. They have by their self-denying exertions procured to themselves much goodwill, and the Grand Rabbi has made a graceful acknowledgment of Mrs. Stober's services to his co-religionists in London." Mr. Stober's own letter will be found in Appendix N°. II., but one sentence therefrom must not be omitted in this place. "As to your missionary work," he observes, "I think I may venture to say the first step has now been gained; we have access to every Jewish family, from the Grand Rabbi to the poorest in the community, and please God, our labour shall not be in vain in the Lord, you also helping together with us by your fervent prayers, that the Lord may be with us, and enable us to lead many perishing Israelites to Christ our only Lord and Saviour."

מתוך דו"ח של המיסיון הסקוטי.

ביומן הכנסייה הסקוטית משנת 1864 מצוטט מכתבו של הכומר סטובר ממונסטיר שכתב:

"יש לנו גישה לכל משפחה יהודית, מהרב הראשי ועד העניים ביותר בקהילה"

